

ІЛІЙКОВ ПРОТИ БОЛГАРІЇ (ILIJKOV v. BULGARIA)

У справі «Ілійков проти Болгарії»

Європейський суд з прав людини (четверта секція), засідаючи палатою, до складу якої увійшли судді:

- п. А. Пастор-Рідруехо (A. Pastor Ridruejo), голова
- п. Л. Кафліш (L. Caflisch)
- п. Є. Макарчик (J. Makarczyk)
- п. В. Буткевич (V. Butkevych)
- пані Н. Важич (N. Vajić)
- п. Дж. Хедіган (J. Hedigan)
- пані С. Ботучарова (S. Botoucharova),

— а також п. В. Берже (V. Berger), секретар секції,
після наради за зчиненими дверима 10 липня 2001 року постановляє таке рішення, ухвалене того самого дня:

ПРОЦЕДУРА

1. Справа передана до Суду, відповідно до положень, що застосовувалися до набуття чинності Протоколом № 11 до Конвенції про захист прав людини та основних свобод (Конвенція)¹, Європейською комісією з прав людини (Комісія), 8 березня 1999 року (див. пункт 4 статті 5 Протоколу № 11 та колишні статті 47 і 48 Конвенції).

2. Справу розпочато за заявою (№ 33977/96) проти Болгарії, поданою до Комісії, на підставі колишньої статті 25 Конвенції, громадянином Болгарії п. Петаром Ілійковим (*Petar Ilijkov*) (заявник) 25 жовтня 1996 року.

3. Заявник стверджував про порушення пунктів 3 і 4 статті 5 Конвенції стосовно тривалості запобіжного ув'язнення та розгляду його скарг на тримання під вартою, а також про порушення пункту 1 статті 6 Конвенції стосовно тривалості провадження у кримінальній справі проти нього. У своїй первісній заявлі він також скаржився на порушення статті 3, пункту 1 статті 5 і пункту 3 статті 6 Конвенції та заявляв, що йому перешкоджали скористатися правом на звернення на підставі колишньої статті 25 Конвенції.

¹ Примітка канцелярії: Протокол № 11 набрав чинності 1 листопада 1998 року.

4. 20 жовтня 1997 року Комісія визнала заяву частково прийнятною. У своїй доповіді від 29 жовтня 1998 року (див. колишню статтю 31 Конвенції) вона висловила одностайну думку, що мало місце порушення пунктів 3 і 4 статті 5 та пункту 1 статті 6 Конвенції.

5. Заявника в Суді представляв п. М. Екімджиєв (*M. Ekimdjiev*), адвокат, що практикує у м. Пловдиві. Болгарський уряд (Уряд) представляла його уповноважена особа пані Г. Самарас (*G. Samaras*) із Міністерства юстиції.

6. 31 березня 1999 року колегія Великої палати дійшла висновку, що справу має розглянути палата, створена в одній із секцій Суду. 1 квітня 1999 року розгляд справи було доручено четвертій секції (див. пункт 1 правила 100, пункт 6 правила 24 та пункт 1 правила 52 Регламенту Суду).

24 вересня 1999 року заявник подав клопотання про відвід судді Ботучарової. 9 листопада 1999 року, розглянувши це клопотання, палата відхилила його.

7. Заявник і Уряд подали свої меморандуми та письмові зауваження щодо меморандумів іншої сторони.

8. Палата ухвалила, що проводити слухання потреби немає (пункт 2 правила 59, наприкінці).

ЩОДО ФАКТІВ

I. ОБСТАВИНИ СПРАВИ

A. Провадження у кримінальній справі

9. 4 жовтня 1993 року заявника було заарештовано за обвинуваченням у підробці документів та шахрайстві у зв'язку з розслідуванням, розпочатим 10 вересня 1993 року.

Стверджувалося, що заявник, за сприяння працівника митниці та двох інших спільників, підробив митні декларації, що засвідчували фіктивний експорт партії сигарет, хоча насправді їх продали на внутрішньому ринку. На основі підроблених декларацій заявник одержав компенсацію за акцизний збір і домагався інших компенсацій. Відповідна загальна сума, щодо якої вина заявника була зрештою з'ясована (див. пункт 33 нижче), становила 15 230 400 старих болгарських левів (на той час близько 3 000 000 французьких франків).

Заявникові було пред'ялено обвинувачення за пунктом 4 статті 212 Кримінального кодексу, який передбачав покарання у вигляді позбавлення волі на строк від десяти до двадцяти років.

10. Під час попереднього розслідування справа була двічі витребувана із Пловдивського слідчого управління Пловдивським регіональним судом з метою розгляду скарги щодо тримання під вартою. Таким чином, ані слідчий, ані прокурор, що здійснюю нагляд, не мали доступу до матеріалів справи протягом дванадцяти днів (з 28 жовтня до 9 листопада 1993 року) і ще протягом чотирьох днів (з 28 лютого до 2 березня 1994 року).

11. Попереднє розслідування було завершено 5 квітня 1994 року, і обвинувальний акт, складений прокурором, передали до Пловдивського регіонального суду.

12. Пловдивський регіональний суд засідав палатою у складі трьох суддів — голови, яким був професійний суддя, та двох судових засідателів.

Під час першого засідання, проведеного 12–13 травня 1994 року, було заслушано чотирьох обвинувачених і кількох свідків. Обвинувач і захисники заявили клопотання про дозвіл подати нові докази. Суд переніс слухання.

13. Кілька разів за час провадження регіональному суду довелося очікувати на повернення матеріалів справи з Верховного суду в Софії, куди їх надсилали для розгляду скарг, що їх заявник і його співобвинувачені подавали у зв'язку з відмовою регіонального суду звільнити їх під заставу. Фактично щоразу після подання такої скарги Пловдивський регіональний суд разом зі скаргою направляв матеріали справи і думку прокурора.

14. 28 травня 1994 року матеріали справи було передано до Верховного суду для розгляду скарги щодо тримання під вартою, яку подав один із співобвинувачених, і звідти їх повернули 30 червня 1994 року.

Регіональний суд не займався цією справою аж до 13 вересня 1994 року, коли головуючий суддя призначив подання доказів.

15. Наступне засідання відбулося 6 жовтня 1994 року. Суд заслушав кількох свідків і відклав слухання, оскільки обвинувач наполягав на заслуховуванні інших свідків, які в суд не з'явилися. Декого з них зобов'язали сплатити штраф за неявку. Крім того, суд звернувся по допомогу поліції, щоб з'ясувати адреси інших свідків, яких не вдалося знайти.

16. Розгляд відновився 29–30 листопада 1994 року. Було заслушано кількох свідків та експертів. Як обвинувачення, так і захист заявили клопотання про подання додаткових доказів. Слухання було перенесено.

17. Від 20 січня до 21 лютого 1995 року матеріали справи перебували в Софії, де Верховний суд розглядав скарги стосовно тримання під вартою.

18. Засідання, призначене на 19 квітня 1995 року, було перенесено через хворобу головуючого. Наступне слухання, заплановане на 9 червня 1995 року, було перенесено через хворобу одного із судових засідателів.

19. На закритому засіданні 12 липня 1995 року суд розпорядився підготувати звіт експертів.

Слухання, призначене на 21 вересня 1995 року, було перенесено у зв'язку з хворобою адвоката одного із співобвинувачених.

20. Від 3 жовтня до 6 листопада 1995 року матеріали справи перебували в Софії, де Верховний суд розглядав скарги стосовно тримання під вартою.

21. Наступне засідання, призначене на 12 січня 1996 року, довелося перенести через хворобу обох судових засідателів.

22. Після повідомлення про те, що судові засідателі не зможуть брати подальшої участі у слуханнях за станом здоров'я, 19 лютого 1996 Пловдив-

ський регіональний суд відновив розгляд справи з двома новими судовими засідателями.

23. У засіданні, проведенню новим складом суду 26–27 березня 1996 року, оголосили перерву, оскільки через недогляд секретаря суду не викликали декого зі свідків, а також через те, що сторони подали клопотання про долучення нових доказів. Наступне засідання суд призначив на 7–8 травня 1996 року.

24. 7–8 травня 1996 року суд заслухав кількох свідків та експерта. Слухання було перенесено до надходження нових доказів.

25. 9–28 травня 1996 року матеріали справи перебували в Софії, де Верховний суд розглядав скарги стосовно тримання під вартою.

26. Слухання, заплановані на 16–17 вересня 1996 року, було перенесено на 29–30 жовтня 1996 року, зважаючи на те, що один із судових засідателів зламав ногу і не міг бути присутнім.

27. Сторони кримінальної справи, включно із заявником, який на той час оголосив голодування, знову постали перед Пловдивським регіональним судом 29 жовтня 1996 року. Захист вимагав перенести засідання через стан здоров'я заявитика і відсутність свідків та одного із захисників. Суд заслухав показання медичних експертів, яких було призначено напередодні і які побіжно обстежили заявитика. Експерти наполягали, що йому потрібно пройти повне обстеження в лікарні. 30 жовтня 1996 року суд виніс постанову про тимчасове переведення заявитика до лікарні і переніс слухання. Позиції сторін щодо мотивів перенесення засідання розійшлися. Заявник стверджує, що вирішальне значення мала відсутність кількох свідків, тоді як Уряд наполягає, що єдиною причиною був стан здоров'я заявитика, оскільки медичні експерти вважали, що він почувався не досить добре, щоб узяти участь у слуханнях.

28. Від 19 листопада до 4 грудня 1996 року матеріали справи перебували в Софії, де Верховний суд розглядав скарги стосовно тримання під вартою. У своєму супровідному листі регіональний суд привертав увагу Верховного суду до тієї обставини, що наступне засідання призначено на 19 грудня 1996 року, і просив повернути справу до цієї дати.

29. Слухання відновилися 19 грудня 1996 року. Було заслухано одного зі свідків. Через неявку інших свідків суд задовольнив клопотання захисту та обвинувачення про нову відстрочку.

30. За двома винятками, Пловдивський регіональний суд, ухвалюючи постанови про перенесення засідань, не повідомляв у відкритому засіданні дату нового слухання. Як наслідок, дехто із присутніх свідків та експертів, яких потрібно було знову заслухати, одержували повідомлення про дату наступного засідання судовою повісткою. Якщо ж судова повістка відповідній особі не надходила, розгляд справи на такому засіданні не міг бути завершений.

Зокрема, свідки пані М. Н. і пан S. Z. були присутні на слуханні 13 травня 1994 року, але на засідання 29 листопада 1994 року їх належним чином

викликано не було. Свідок пан Г. Р. був присутній на слуханні 26 березня 1996 року, але не був належним чином викликаний на засідання 7 травня 1996 року. Останнє зі згаданих засідань було перенесено, для того щоб заслухати свідків, які не з'явилися.

31. За час слухань регіональний суд постійно звертався до поліції з проханням встановити адреси свідків і доправити їх до суду. Одного зі свідків підозрювали в намаганні ухилятися від одержання повісток.

32. Останнє засідання в Пловдивському регіональному суді відбулося 28–31 січня 1997 року. Суд заслухав свідків і подання сторін у кримінальній справі, а також дослідив інші докази. Цілком безуспішно заявник клопотав про перенесення слухань з метою забезпечити допит чотирьох відсутніх свідків, на явці яких раніше наполягали обидві сторони.

33. 31 січня 1997 року регіональний суд визнав заявника винним і засудив його до позбавлення волі на тринадцять років. Його спільників також було засуджено до позбавлення волі на різні строки — від одинадцяти до дванадцяти років. Суд не оголосив мотивувальної частини свого рішення. Вона була готова (дата не зазначена) принаймні через три місяці після винесення вироку.

34. 10 лютого 1997 року заявник оскаржив обвинувальний вирок і призначене покарання у Вищому касаційному суді, який, згідно з відповідним законодавством, у справах, подібних до справи заявитика, діяв як апеляційна інстанція.

Вищий касаційний суд запланував розгляд справи на 26 вересня 1997 року. Того дня прокурор, призначений для участі в процесі у Вищому касаційному суді, заявив клопотання про самовідвід на тій підставі, що він колись знав одного із засуджених. Суд відклав слухання.

35. Засідання відбулося 23 січня 1998 року. 18 березня 1998 року Вищий касаційний суд залишив без зміни обвинувальний вирок і покарання стосовно заявитика.

36. До того моменту заявитика представляв один, а іноді двоє чи й троє адвокатів одночасно.

37. 24 березня 1998 розпочався перегляд справи (касаційне провадження) за скаргою однієї з осіб, засуджених у цій справі.

10 червня 1998 року колегія у складі п'яти членів Вищого касаційного суду провела засідання, на яке заявитик з'явився без жодного юридичного представника. Він заявив про свій намір вступити в процес із перегляду справи (касаційне провадження), а це було ще можливо, оскільки на той час установлений законом строк не сплив. Суд відклав слухання, щоб дати заявитику зможу зареєструвати клопотання про перегляд справи (касацію) і вжити заходів для забезпечення юридичного представництва. Заявник подав заяву про перегляд справи 22 червня 1998 року.

38. Слухання відбулося 9 грудня 1998 року.

Своїм рішенням від 22 березня 1999 року Вищий касаційний суд відхилив клопотання заявитика про перегляд справи в порядку нагляду (касації).

В. Запобіжне ув'язнення заявитика

39. 4 жовтня 1993 року, у день затримання, заявитика було припроваджено до слідчого, який виніс постанову про взяття його під варту. Того самого дня цю постанову підтвердив прокурор.

14 жовтня 1993 року, коли справа була на стадії попереднього розслідування, заявитник звернувся до Пловдивського регіонального суду з оскарженням запобіжного ув'язнення. Суд розглянув це питання в закритому засіданні, послуговуючись матеріалами слідчої справи, клопотанням заявитика та висновками прокуратури, з якими заявитика не ознайомлювали. Рішенням від 3 листопада 1993 року суд відхилив скаргу заявитика.

40. 6 листопада 1993 року одного зі співучасників заявитика, пана Н., було звільнено під заставу, але 15 лютого 1994 року повторно взято під варту. Перебуваючи на волі під заставу, пан Н. намагався схилити свідка Г. до кривосвідчення, і пізніше його обвинуватили в цьому злочині й засудили за нього.

41. Після завершення попереднього розслідування та передання справи на судовий розгляд у квітні 1994 року заявитник сім разів звертався до Пловдивського регіонального суду з клопотанням про звільнення під заставу. Крім того, він оскаржував у Верховному суді деякі рішення регіонального суду.

42. Перше із цих семи клопотань про звільнення під заставу було подане 3 жовтня 1994 року і відхилене регіональним судом 6 жовтня 1994 року.

Ще одне клопотання, подане у невстановлений день, було відхилене регіональним судом 30 листопада 1994 року. 21 лютого 1995 року Верховний суд залишив без зміни рішення регіонального суду про відмову у звільненні заявитика з-під варти.

43. У своїй постанові від 21 лютого 1995 року Верховний суд зазначив, що, відповідно до пунктів 1 і 2 статті 152 Кримінально-процесуального кодексу, тримання під вартою є обов'язковим для кожного обвинуваченого у злочині, караному позбавленням волі від десяти років і більше, і єдиним винятком із цього правила є випадок, коли поза всяким сумнівом зрозуміло, що ніякого ризику переховування обвинуваченого або вчинення ним нового злочину не існує. На думку Верховного суду, такі обставини мали б місце в тому разі, якби, наприклад, обвинувачений мав серйозну хворобу, був похилого віку чи перебував у будь-якому іншому стані, що виключає небезпеку його переховування або повторного вчинення злочину. Оскільки заявитика було обвинувачено у злочині, за який передбачене покарання у вигляді позбавлення волі на строк більше десяти років, і до того ж не було встановлено ніяких особливих обставин, що виключали б ризик його переховування чи повторного вчинення злочину, то немає

жодних підстав для того, щоб ухвалювати рішення про його звільнення під заставу. Верховний суд при цьому посилився на свою практику з даного питання.

Крім того, Верховний суд відмовився розглядати твердження заявника про те, що наявні проти нього докази були слабкі, зазначивши, що розгляд цього питання у зв'язку з клопотанням про звільнення під заставу виходить за межі його компетенції. Едине його завдання полягало в тому, щоб розглянути відповідність підстав для тримання під вартою вимогам статті 152 Кримінально-процесуального кодексу.

44. 11 липня 1995 року заявник подав нове клопотання про звільнення під заставу. Це клопотання було відхилене регіональним судом 21 вересня 1995 року. 6 листопада 1995 року, розглянувши скаргу на рішення, яким регіональний суд відмовив заявникові у звільненні з-під варти, Верховний суд, взявши до відома зауваження прокурора, з якими заявника не ознайомлювали, залишив це рішення без зміни. Верховний суд ухвалив, що звільнити заявника можна було б тільки за наявності чітких доказів, які поза всяким сумнівом свідчили про відсутність будь-якої небезпеки того, що він може зникнути, знову вчинити злочин або перешкоджати слідству. Проте таких доказів у справі заявника не було.

Рішенням від 4 грудня 1995 регіональний суд відхилив вимогу заявника (дата подання не встановлена) скасувати або переглянути попереднє судове рішення щодо тримання під вартою. Посилаючись на слова заявника, начебто матеріали справи свідчать про невчинення ним злочину, суд заявив, що в його завдання входить не аналіз доказів у кримінальній справі, а перевірка законності тримання під вартою, якщо виходити з висунутих проти заявника обвинувачень. Едине, що треба ще перевірити, це питання, чи існували виняткові обставини, які вказували б поза всяким сумнівом на відсутність навіть гіпотетичної небезпеки того, що він переховуватиметься, повторно вчинить злочин чи перешкоджатиме розслідуванню. Однак суд уже встановив, що жодних таких обставин не існувало.

45. 20 лютого 1996 року регіональний суд відхилив ще одне клопотання про звільнення під заставу, подане 15 січня 1996 року, на тій підставі, що обставини не змінилися.

27 березня 1996 під час засідання в регіональному суді заявник звернувся з усним клопотанням про звільнення. Його було відхилено того самого дня. Суд зазначив, що обставини жодним чином не змінилися і що закон не встановлює часових обмежень щодо запобіжного ув'язнення.

46. 1 квітня 1996 року адвокат заявника оскаржив рішення від 27 березня 1996 року у Верховному суді. Через три дні, 4 квітня 1996 року, це рішення оскаржив і сам заявник. Відповідно до встановленого порядку, клопотання були подані через регіональний суд. Підставами для скарги, серед іншого, було те, що всі докази у кримінальній справі були вже досліджені, тому жодної небезпеки перешкоджання правосуддю з боку заявника не було. Крім того, не

було й небезпеки того, що він переховуватиметься, адже на той час, коли почалося слідство, він перебував за кордоном і повернувся добровільно. Він не мав попередніх судимостей за кримінальне правопорушення, мав родину й постійне місце проживання. Заявник також наголошував, що тривалість тримання його під вартою порушує Конвенцію.

47. Рішенням від 9 квітня 1996 року, ухваленим у закритому засіданні, регіональний суд, перш ніж передати скарги від 1 і 4 квітня 1996 року до Верховного суду, підтвердив своє рішення від 27 березня 1996 року відмовити заявникові у звільненні. Регіональний суд заявив, крім іншого, що, з огляду на усталену практику Верховного суду, аргументи заявника не могли бути підставою для звільнення його з-під варти.

48. Скарги заявника від 1 і 4 квітня 1996 року було передано у Верховний суд 9 травня 1996 року. 10 травня 1996 року заявник подав ще одну скаргу на відмову регіонального суду звільнити його з-під варти. Скаргу було долучено до двох попередніх скарг.

49. 22 травня 1996 року генеральний прокурор вніс у Верховний суд письмове подання, закликавши суд відхилити скарги. Про це подання заявника не повідомляли.

28 травня 1996 року Верховний суд відхилив скарги. Він постановив, що тримання заявника під вартою було обґрунтованим, з огляду на пункт 1 статті 152 Кримінально-процесуального кодексу, і що матеріали справи не дають підстав для застосування винятків, передбачених пунктом 2 статті 152 кодексу.

Суд також констатував, що тривалість провадження та обґрунтованість висунутих обвинувачень у цьому випадку не розглядаються.

50. 15 жовтня 1996 року заявник подав ще одне клопотання про звільнення під заставу. В цей час він продовжував голодування, яке оголосив 23 вересня 1996 року на знак протесту проти подальшого тримання його під вартою.

23 жовтня 1996 року головуючий суддя повідомив, що суд не в змозі розглянути клопотання через хворобу одного із судових засідателів.

На слуханнях 29–30 жовтня 1996 року заявник поновив своє клопотання.

Регіональний суд заслухав показання медичних експертів, які обстежували заявника, і відхилив клопотання від 30 жовтня 1996 року.

51. 6 листопада 1996 року адвокати заявника оскаржили рішення від 30 жовтня 1996 року.

11 листопада 1996 року, перш ніж передати скаргу до Верховного суду, регіональний суд у закритому засіданні підтвердив своє рішення від 30 жовтня 1996 року. Він зауважив, зокрема, що, за винятком погіршення стану здоров'я заявника, жодної зміни обставин не відбулося. Втім, медичні експерти не наполягали на тому, що заявника доконечно треба звільнити з-під варти, а в лікарні було забезпечено постійний нагляд за його станом.

52. 19 листопада 1996 року скаргу було передано до Верховного суду.

25 листопада 1996 року генеральний прокурор подав до Верховного суду свої письмові зауваження з пропозицією відхилити скаргу. Заявників про ці зауваження повідомлено не було.

53. У закритому засіданні 4 грудня 1996 року Верховний суд постановив відхилити скаргу. Він, серед іншого, дійшов висновку, що тяжкість злочину, в якому було обвинувачено заявника, дає підстави для припущення про небезпеку його переховування, повторного вчинення ним злочинів і перешкоджання здійсненню правосуддя. Проблеми заявника зі здоров'ям, які можна розв'язати за місцем тримання під вартою, а також тривалість його запобіжного ув'язнення, хоч це й має неминучі негативні наслідки, не могли змінити цей висновок. Крім того, Суд вважав, що скарги заявителя з посиланням на Конвенцію були не обґрунтовані. Зокрема, заявник помиляється, гадаючи, що деякі норми Кримінально-процесуального кодексу суперечать Конвенції.

54. 31 січня 1997 року заявників було винесено обвинувальний вирок і засуджено до позбавлення волі (див. пункт 33 вище).

II. ВІДПОВІДНЕ НАЦІОНАЛЬНЕ ПРАВО І ПРАКТИКА

A. Положення Кримінально-процесуального кодексу і практика щодо правового регулювання і виправданості тримання під вартою

55. Верховний суд констатував, що суди, які розглядають скарги на попереднє ув'язнення, не зобов'язані досліджувати питання, чи достатніми є докази, що підтверджують висунуті проти затриманого обвинувачення. Суди повинні лише встановити законність постанови про взяття під варту (рішення № 24 від 23 травня 1995 року у справі № 268/95, 1-а палата, збірник рішень 1995 року, с. 149).

56. Пункти 1 і 2 статті 152, у чинній на той час редакції (до 4 червня 1995 року), передбачали таке:

- «1) Запобіжне ув'язнення застосовується [у випадках, коли пред'явлені обвинувачення стосуються] злочинів, за які передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк від десяти років і більше або вища міра покарання.
- 2) У випадках, про які йдеться у попередньому пункті, [запобіжне ув'язнення] не застосовується, якщо немає небезпеки переховування обвинувачуваного від правосуддя або вчинення ним нових злочинів».

57. У редакції, чинній від 4 червня 1995 року до серпня 1997 року, ці положення передбачали таке:

- «1) Запобіжне ув'язнення застосовується [у випадках, коли пред'явлені обвинувачення стосуються] вчинення тяжкого умисного злочину.
- 2) У випадках, що підпадають під дію пункту 1, [запобіжне ув'язнення] не застосовується, якщо немає небезпеки переховування обвинувачуваного

від правосуддя, перешкоджання розслідуванню або вчинення ним нових правопорушень».

Відповідно до пункту 7 статті 93 Кримінального кодексу, до категорії «тяжких» належать злочини, які караються позбавленням волі на строк понад п'ять років.

58. З 1 січня 2000 року набрали чинності зміни до статті 152 та інших положень, що визначають підстави для запобіжного ув'язнення.

59. Відповідно до тодішньої практики Верховного суду (яка тепер прийнятимі частково застаріла внаслідок змін, запроваджених із 1 січня 2000 року), пункт 1 статті 152 вимагав взяття під варту особи, обвинуваченої в тяжкому умисному злочині (або, згідно з цим положенням у редакції, що діяла до червня 1995, у злочині, який карається позбавленням волі на строк від десяти років і більше). Єдиний виняток був можливий, відповідно до пункту 2 статті 152, у тому разі, коли поза сумнівом зрозуміло, що всяка небезпека переховування обвинуваченого або повторного вчинення ним злочинів об'єктивно виключена, — як, наприклад, у випадку тяжкої хвороби, похилого віку або перебування під вартою з інших підстав — скажімо, таких, як відбування строку покарання (рішення № 1 від 4 травня 1992 року в справі № 1/92, 2-а палата, збірник рішень 1992–1993 років, с. 172; рішення № 4 від 21 лютого 1995 року у справі № 76/95, 2-а палата; рішення № 78 від 6 листопада 1995 року у справі № 768/95, 2-а палата; рішення у справі № 24 № 268/95, 1-а палата, збірник рішень 1995 року, с. 149).

В. Оскарження тримання під вартою на стадії судового розгляду кримінальної справи

60. Відповідно до пункту 1 статті 304 Кримінально-процесуального кодексу, клопотання затриманого про звільнення з-під варти на стадії судового розгляду кримінальної справи розглядає суд першої інстанції.

61. З пунктів 1 і 2 статті 304 випливає, що такі клопотання можуть бути розглянуті або в закритому засіданні, або на судовому слуханні. Для розгляду таких клопотань в суді першої інстанції закон строків не встановлює.

Рішення суду першої інстанції за клопотанням про звільнення з-під варти може бути оскаржене в суді вищої інстанції (пункт 3 статті 344). Клопотання має бути подане протягом семи днів (стаття 345) у суд першої інстанції (пункт 4 статті 348 у поєднанні з пунктом 2 статті 318). Відповідно до статті 347, одержавши клопотання, суд першої інстанції повинен у закритому засіданні вирішити, чи існують підстави скасувати або змінити своє рішення, і якщо він таких підстав не вбачає, то передає клопотання до суду вищої інстанції.

Перш ніж зробити це, суд першої інстанції повинен повідомити про зміст скарги іншу сторону й одержати її письмові зауваження (пункт 4 статті 348 у поєднанні зі статтями 320 і 321). Закон не передбачає повідомлення апелянта про зауваження прокуратури.

62. Стаття 348 передбачає, що апеляційний суд може розглянути скаргу в закритому засіданні або, якщо вважатиме це за потрібне, в порядку усного розгляду. Для вирішення цього питання в апеляційному суді закон певних строків не встановлює.

C. Кримінальний кодекс

63. Пункт 4 статті 212 встановлює, що привласнення майна в особливо великих розмірах з використанням підроблених документів є злочином, що має наслідком покарання у вигляді позбавлення волі на строк від десяти до двадцяти років.

D. Інші положення, які стосуються справи

64. Стаття 259 Кримінально-процесуального кодексу має заголовок «Судді та судові засідателі із додаткового складу». Пункт 1 цієї статті передбачає:

«У разі якщо справа потребує тривалого розгляду, може бути призначений суддя або судовий засідатель із додаткового складу».

65. 1997 року Верховний суд було розділено на Вищий касаційний суд і Вищий адміністративний суд.

66. Стаття 362 Кримінально-процесуального кодексу, що є чинною з квітня 1998 року, передбачає можливість поновлення кримінального провадження в тому випадку, якщо «рішенням Європейського суду з прав людини було встановлено порушення Конвенції, що має велике значення для конкретної справи».

ЩОДО ПРАВА

I. СТВЕРДЖУВАНЕ ПОРУШЕННЯ ПУНКТУ З СТАТТІ 5 КОНВЕНЦІЇ

67. Пан Ілійков стверджував, що строк тримання його під вартою був невіправдано тривалим. Він посилився на пункт 3 статті 5 Конвенції, відповідна частина якої передбачає:

«Кожен, кого заарештовано або затримано згідно з положеннями підпункту с пункту 1 цієї статті, ...має право на судовий розгляд упродовж розумного строку або на звільнення до початку судового розгляду. ...звільнення може бути обумовлене гарантіями явки в судове засідання».

A. Аргументація в Суді

1. Заявник

68. Заявник стверджував, що єдиною підставою рішень щодо його запобіжного ув'язнення була тяжкість пред'явлених йому обвинувачень. Відповідне національне право та практика Верховного суду встановлювали

презумпцію небезпеки переховування і повторного вчинення злочинів (а отже, потребу запобіжного ув'язнення) щодо кожного обвинуваченого у злочині, за вчинення якого передбачено покарання у вигляді певного строку позбавлення волі.

Крім того, на порушення основних принципів судочинства з кримінальних справ, національне право та практика покладали тягар доведення саме на обвинуваченого, який повинен був переконати, що жодної небезпеки його переховування або вчинення злочину немає. Таким чином, судові органи, ухвалюючи рішення в його справі, обмежувалися повторенням того, що заявник не зумів довести відсутності такої небезпеки, і нехтували при цьому конкретні суттєві факти — такі, наприклад, як постійне місце проживання та сімейний стан заявитика.

Тому заявитик наполягав, що підстави для його тривалого запобіжного ув'язнення не були відповідними і достатніми.

69. Щодо затримок із розглядом, то заявитик стверджував, що надмірній тривалості тримання його під вартою сприяло все — і перерви між деякими засіданнями, і втрати часу при переданні справи з одного суду в інший, і неодноразово виявлена нездатність забезпечити явку свідків, а також пасивність судів під час літніх відпусток і непризначення судових засідателів із додаткового складу.

Заявитик також проаналізував причини перенесення слухань і дійшов висновку, що в багатьох випадках відповідальними за це були органи влади. Він заперечив припущення Уряду стосовно того, що він сам спричинив затримки, вносячи клопотання про долучення додаткових доказів, і що на більшість відстрочок давали згоду його адвокати.

70. Нарешті, заявитик вважав суперечливим твердження Уряду щодо складності справи (див. пункти 72 і 73 нижче). Заява Уряду, що справа була не досить складною, для того щоб вимагати призначення судових засідателів із додаткового складу, не відповідала його ж таки твердженю, що тривалість розгляду справи була виправдана її складністю.

2. Уряд

71. Уряд наголошував, що заявитика було обвинувачено в тяжких злочинах. У таких випадках стаття 152 Кримінально-процесуального кодексу вимагала тримання обвинуваченого під вартою. Звільнення під заставу було можливе лише як виняток — у тому разі, якщо не було навіть теоретичної ймовірності того, що він переховуватиметься, знову вчинятиме злочини або перешкоджатиме правосуддю. За відсутності конкретних доказів існування таких виняткових обставин поставало припущення про наявність небезпеки того, що обвинувачуваний зникне або вчинить злочин.

Стосовно тягара доведення в таких справах, Уряд стверджував, що, тимчасом як на органи обвинувачення було покладено обов'язок встановити

наявність обґрунтованої підозри в тому, що обвинувачений вчинив тяжкий злочин, тягар доведення щодо існування виняткових обставин на користь звільнення під заставу лежав на заявникої.

У випадку заявитика рішення щодо тримання під вартою ухвалювали на підставі тяжкості висунутих обвинувачень і доказів, які він навів на підтримку своїх запевнень у тому, що не переховуватиметься і не вчинятив нових злочинів. Ці докази було розцінено як непереконливі. Отже, підстави для тримання заявитика під вартою були відповідними і достатніми.

Поза тим, не було жодного підтвердження того, що він, дізнавшись про кримінальне переслідування, добровільно повернувся з-за кордону, як він це стверджував. Навпаки, була інформація, яка давала підстави вважати, що на виклик органів обвинувачення він спочатку не з'являвся і його місце-перебування доводилося встановлювати поліції.

72. За твердженнями Уряду, чинники, які визначали тривалість тримання заявитика під вартою, можна поділити на дві групи — «об'єктивні» та «суб'єктивні».

Найголовніші об'єктивні труднощі були спричинені складністю справи, про що свідчить рішення регіонального суду на шістдесяти сторінках, шість томів слідчої справи, а також кількість свідків, викликаних обвинуваченням, — тридцять три.

Іншим об'єктивним чинником були проблеми з явкою свідків, у зв'язку з чим судові засідання переносили п'ять разів.

73. Уряд також заперечував висновок Комісії про те, що органи влади, можливо, уникли б потреби відновлювати судовий розгляд, якби призначили судових засідателів із додаткового складу, адже не можна було передбачити, що ця справа — в якій фігурувало четверо обвинувачених і приблизно тридцять три свідки — потребуватиме тривалого розгляду, а можливо, й участі судового засідателя з додаткового складу. Влада могла підставно розраховувати, що судовий розгляд буде завершено протягом кількох днів.

До того ж стаття 259 Кримінально-процесуального кодексу допускала можливість починати судовий розгляд із «суддею або судовим засідателем з додаткового складу». Оскільки ж у справі заявитика довелося замінити двох судових засідателів, поновлення судового розгляду стало неминучим.

74. Щодо чинників суб'єктивного характеру, Уряд вказав на поведінку заявитика і поставив під сумнів висновки Комісії про причини кількох відстрочень. Відповіальність лежала і на заявитиці, з огляду на те, що він сам подавав численні клопотання про долучення додаткових доказів, а його адвокати кілька разів давали згоду на перенесення розгляду; крім того, заявитик оголосив голодування, яке спричинило ще одне відстрочення. При цьому регіональний суд вживав усіх можливих заходів, включаючи накладення на свідків штрафів за неявку і звернення до поліції з метою забезпечити їх проправдання.

3. Комісія

75. Комісія зазначила, що ухвалення рішень стосовно тримання заявитика під вартою ґрунтувалося не на аналізі доказів, а тільки на тому факті, що заявитика обвинувачували у злочині, за вчинення якого передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк від десяти і більше років, що, відповідно до національного права, дозволяло презумувати небезпеку його переховування, повторного вчинення злочинів або перешкоджання слідству. Комісія вважала, що, залишивши без уваги факти, які мали важливе значення для встановлення існування такої небезпеки, і покладаючись суто на тяжкість обвинувачень, органи влади подовжували строк тримання заявитика під вартою на підставах, які не можна було розцінювати як достатні.

Крім того, Комісія зауважила, що деякі затримки можна було б попередити або скоротити; що регіональний суд відповідав за затримку, викликану поновленням судового розгляду, оскільки раніше не було призначено судового засідателя з додаткового складу; і що перерви між засіданнями були задовгі. За таких обставин Комісія дійшла висновку: навіть якщо деякі затримки й не могли бути передбачені органами влади, а інші, можливо, були спричинені самим заявитиком, органи влади, розглядаючи справу, не виявили належної особливої ретельності.

В. Оцінка Суду

76. Запобіжне ув'язнення заявитика тривало з 4 жовтня 1993 року до 31 січня 1997 року. Тому період, який береться до уваги, становить три роки, три місяці й двадцять сім днів.

77. Незмінна наявність обґрунтованої підозри, що заарештований вчинив злочин, є необхідною умовою законності подальшого тримання під вартою, однак із спливом певного часу лише цього вже недостатньо. У таких випадках Суд зобов'язаний встановити, чи інші підстави, вказані судовими органами, й далі виправдовували позбавлення свободи. У тих випадках, коли такі підстави є «відповідними» і «достатніми», Суд повинен також з'ясувати, чи компетентні органи влади держави продемонстрували «особливу ретельність» у проведенні розгляду («Лабіта проти Італії» (*Labita v. Italy*) [GC], № 26772/95, п. 152 і 153, ECHR 2000-IV).

78. Сторони, певна річ, не заперечують того факту, що первісне взяття заявитика під варту спиралось на обґрунтовану підозру в тому, що він учинив злочин. Суд не бачить жодної причини зробити інший висновок.

79. Що ж до підстав для подальшого тримання під вартою, то національні суди застосовували норми права та практики, згідно з якими презумпція необхідності запобіжного ув'язнення існує в тих випадках, коли можливе покарання перевищує певний рівень суворості (позбавлення волі на строк від десяти років, відповідно до закону, що діяв до червня 1995 року, а пізніше — від п'яти років).

80. Суворість передбаченого покарання є суттєвим елементом при оцінюванні ризику переховування або повторного вчинення злочинів. Суд визнає, що, з огляду на серйозність обвинувачень, висунутих проти заявитика, органи влади мали підстави вважати, що існування такого ризику було встановлене із самого початку.

81. Однак Суд уже неодноразово наголошував, що тяжкість обвинувачень сама по собі не може бути виправданням тривалих періодів запобіжного ув'язнення (див., наприклад, недавнє рішення у справі «Єчюс проти Литви» (*Jēcius v. Lithuania*), № 34578/97, п. 94, ECHR 2000-IX).

Це особливо слішно в цій справі, коли, відповідно до застосованого національного законодавства та практики, правову кваліфікацію фактів — а отже, й покарання, що могло бути призначено заявитикові, — визначали органи прокуратури, а судового контролю щодо питання, чи докази справді підтверджують обґрунтовану підозру в тому, що обвинувачений вчинив злочин, який має наслідком покарання відповідної тривалості, не було (див. пункти 43, 44, 49, 53, 55 і 71 вище).

82. Єдиною додатковою підставою для подальшого запобіжного ув'язнення заявитика був висновок національних судів про відсутність виняткових обставин, що свідчили б на користь звільнення з-під варти.

83. Цей висновок, однак, не ґрутувався на оцінці всіх відповідних фактів. Органи влади розцінили як несуттєві доводи заявитика, а саме — те, що він не мав судимості, був одружений і вів усталений спосіб життя, як і те, що з часом будь-яка потенційна небезпека змовляння з метою перешкодити слідству та переховування зменшилася (див. пункти 43–47, 49 і 53 вище).

У своєму висновку вони спиралися на статтю 152 Кримінально-процесуального кодексу та на практику Верховного суду: встановлена цим положенням презумпція могла бути спростована тільки у виняткових обставинах, коли навіть гіпотетична можливість переховування, повторного вчинення злочинів або змовляння з метою перешкодити слідству виключалася з огляду на тяжку хворобу або інші виняткові чинники.

Крім того, обов'язок довести існування таких виняткових обставин було покладено саме на заарештовану особу; якщо ж вона цього зробити не могла, то повинна була залишатися в запобіжному ув'язненні протягом усього судового розгляду (див. пункти 59 і 71 вище).

84. Суд повторює, що тривале тримання під вартою може бути виправдане в тому чи тому випадку тільки тоді, коли є певні ознаки існування суспільного інтересу, що, попри презумпцію невинуватості, переважує принцип поваги до особистої свободи. Як така, будь-яка система обов'язкового запобіжного ув'язнення несумісна з пунктом 3 статті 5 Конвенції (див. рішення у справах: «Летельєр проти Франції» (*Letellier v. France*) від 26 червня 1991 року, серія A, № 207, п. 35–53; «Клоот против Бельгії» (*Clooth v. Belgium*) від 12 грудня 1991 року, серія A, № 225, п. 44; «Мюллер против Франції» (*Muller v. France*) від 17 березня

1997 року, *Reports of Judgments and Decisions* 1997-II, п. 35–45; згадуване вище рішення у справі Лабіти, п. 152 і 162–165; і згадуване вище рішення у справі «Єчюс проти Литви», п. 93 і 94).

У тому випадку, якщо закон встановлює презумпцію стосовно чинників, пов'язаних із підставами подальшого тримання під вартою (див. рішення у справі «Контрада проти Італії» (*Contrada v. Italy*) від 24 серпня 1998 року, *Reports* 1998-V, п. 14, 16, 18, 23–30, 58–62), то й тоді треба переконливо довести існування конкретних фактів, що переважають принцип поваги до особистої свободи.

85. Крім того, Суд вважає, що з'ясувати такі відповідні факти були зобов'язані органи влади. Покладення тягара доведення в таких питаннях на заарештовану особу рівнозначне скасуванню дії статті 5 Конвенції — положення, що проголошує тримання під вартою за винятковий відступ від права на особисту свободу, допустимий лише у вичерпно перелічених і чітко визначених випадках.

86. Інших підстав для виправдання тривалого запобіжного тримання заявника під вартою органи влади не навели.

Навіть якщо факти, які могли стати підставою для позбавлення його свободи, і справді існували, про них у рішеннях судів згадано не було — очевидно, внаслідок дії презумпції та перенесення тягара доведення, відповідно до статті 152 Кримінально-процесуального кодексу, тому і в завдання Суду не входить з'ясування таких фактів замість національних органів, які виносили рішення про тримання заявника під вартою. Саме їм належить досліджувати всі факти — як ті, що свідчать на користь тримання під вартою, так і проти нього, — і викладати їх у своїх рішеннях (див. згадуване вище рішення у справі Лабіти, п. 152).

87. У цьому випадку Суд вважає, що органи влади, не взявши до уваги конкретні відповідні факти і поклавшись сuto на встановлену законом презумпцію, в основі якої лежала тяжкість обвинувачень і яка до того ж покладала на обвинувченого тягар доведення факту відсутності навіть гіпотетичної небезпеки його переховання, повторного вчинення злочину або змовляння з метою перешкодити слідству, подовжували строк тримання заявника під вартою на підставах, які не можна розцінити як достатні.

Таким чином, органи влади не змогли виправдати запобіжне ув'язнення заявника протягом трьох років, трьох місяців і двадцяти семи днів. За цих обставин досліджувати питання про те, чи проводився розгляд з належною ретельністю, потреби немає.

Отже, було допущено порушення пункту 3 статті 5 Конвенції.

ІІ. СТВЕРДЖУВАНЕ ПОРУШЕННЯ ПУНКТУ 4 СТАТТІ 5 КОНВЕНЦІЇ

88. Заявник стверджував, що було порушено пункт 4 статті 5 Конвенції, який передбачає:

«Кожен, кого позбавлено свободи внаслідок арешту або затримання, має право на судовий розгляд, при якому суд без зволікання встановлює законність затримання і приймає рішення про звільнення, якщо затримання є незаконним».

A. Подання до Суду

89. Заявник стверджував, що провадження не було змагальним, що суди — відповідно до чинного законодавства та судової практики — не дослідили всіх аспектів, що мали суттєве значення для встановлення законності тримання його під вартою і зволікали з вирішенням його справи. Він посилився на доповідь Комісії у цій справі і на рішення у справі «Ніколова проти Болгарії» (*Nikolova v. Bulgaria*) ([GC], № 31195/96, ECHR 1999-II). Крім того, він відзначав, що болгарські суди постійно відмовляються досліджувати питання про наявність обґрунтованої підозри щодо затриманого при перевірці законності тримання його під вартою (*habeas corpus proceedings*), зокрема коли кримінальна справа перебуває на етапі судового розгляду. Судді, які беруть участь у розгляді, вважають, що це означало б упереджувати рішення по суті кримінальної справи.

90. Уряд заявив, що суди розглянули всі відповідні аспекти. Питання стосовно доказів, які обґрунтують висунуті проти заявителя обвинувачення, були питаннями стосовно доказів у кримінальній справі, і тому не були пов'язані зі встановленням законності тримання під вартою.

Крім того, звільнити заявителя можна було б лише в тому разі, якби він довів наявність виняткових обставин — таких, як хвороба — чи інших підстав, що виключають навіть найменшу гіпотетичну можливість його переховання від суду, вчинення злочинів чи змовляння з метою перешкодити слідству. Оскільки тягар щодо встановлення таких обставин лежав на ньому і оскільки його доводи були невідповідними або ж нічим не підкріпленими, суди цілком обґрунтовано обмежилися зауваженнями про те, що жодних нових обставин не було. Проте вони робили це, проаналізувавши всі аргументи заявителя.

91. Щодо вимоги забезпечити змагальність процесу, Уряд запевняв, що неповідомлення заявителя про зміст зауважень прокуратури не порушувало принципу рівності процесуальних засобів. Процесуальні сторони — обвинувач і затриманий — перебували в рівних умовах, бо кожна мала змогу висловити свою позицію: заявителю — у своїй скарзі, а прокурору — у своїх письмових зауваженнях.

Уряд не коментував скаргу на повільність дій судів.

92. Комісія відзначала, що, згідно з відповідною національною практикою, суди не могли досліджувати — і не дослідили — те, чи існувала обґрунтована підозра щодо заявителя. Крім того, вона визнала, що внаслідок передбаченого пунктами 1 і 2 статті 152 Кримінально-процесуального кодексу перенесення тягара доведення і регіональний суд, і Верховний суд були схильні обмежити

вивчення скарг заявителя простою перевіркою того, чи стосувалися висунуті йому обвинувачення «тяжкого умисного злочину», і єдине, що при цьому брали до уваги, був стан здоров'я заявителя. Доводи заявителя, які він виклав у скарзі від 1 квітня 1996 року, про те, що жодної небезпеки його переховання, змовляння з метою перешкоджати слідству чи вчинення нових злочинів не існує, були залишені поза увагою. Комісія дійшла висновку, що сфера і характер контролю, який здійснювали суди, не відповідали вимогам пункту 4 статті 5 Конвенції.

Крім того, Комісія встановила, що процедура у Верховному суді не мала змагального характеру, оскільки відбувалася за зачиненими дверима після отримання письмових зауважень прокуратури, на які заявителю не мав змоги відповісти. З огляду на ці обставини, Комісія не вважала за потрібне вивчати, чи були скарги розглянуті без зволікань.

В. Оцінка Суду

1. Межі оскарження за пунктом 4 статті 5 Конвенції

93. Суд уповноважений дослідити лише ті провадження в регіональному суді та у Верховному суді, які було розпочато за клопотаннями заявителя про звільнення з-під варти від 27 березня і 15 жовтня 1996 року і завершено ухваленням остаточних рішень Верховного суду від 28 травня і 4 грудня 1996 року, відповідно. Скарги щодо попередніх проваджень Комісія оголосила неприйнятними (див. ухвалу Комісії щодо прийнятності від 20 жовтня 1997 року).

2. Межі та характер судового контролю за законністю

94. Суд нагадує, що заарештована або затримана особа має право на те, щоб процесуально-правові та матеріально-правові умови, які мають суттєве значення для «законності» — з погляду Конвенції — позбавлення її свободи, були переглянуті. Це означає, що компетентний суд повинен дослідити не лише те, чи було дотримано [встановлені національним законом] процесуальні вимоги, а й обґрунтованість підозри, за якою особу заарештували, і легітимність мети, з якою було здійснено арешт і наступне тримання під вартою (див. рішення у справах: «Броуган та інші проти Сполученого Королівства» (*Brogan and Others v. the United Kingdom*) від 29 листопада 1988 року, серія A, № 145-B, с. 34–35, п. 65, та «Граусліс проти Литви» (*Grauslys v. Lithuania*) від 10 жовтня 2000 року, № 36743/97, п. 51–55, неопубліковане).

Тимчасом як пункт 4 статті 5 Конвенції не зобов'язує суддю, який розглядає скаргу на тримання під вартою, аналізувати кожний із доводів, які особа наводить у своїх скаргах, проте гарантії цього положення були б позбавлені сенсу, якби суддя, спираючись на національне законодавство і практику, міг визначити як невідповідні чи навіть знахтувати конкретні факти, на які посилається заарештований і які могли поставити під сумнів існування умов, що

мають суттєве значення для «законності» – з погляду Конвенції – позбавлення свободи (див. згадуване вище рішення у справі Ніколової, п. 61).

95. Суд зауважує, що у справі заявника, так само як і у справі «Ніколова проти Болгарії», суди, які перевіряли його скарги на підстави тримання під вартою, відмовилися розглядати його аргументи щодо незмінного існування обґрунтованої підозри та докази, які він надав на їх підтвердження.

Судді вважали, що, якби вони обговорювали ці питання, це було б передчасним розглядом кримінальної справи по суті і вони виявилися б небезсторонніми. Саме цим підходом, що підкріплювало практика Верховного суду і підтверджив Уряд у своїх поясненнях, неухильно керувалися на практиці (див. пункти 43, 44, 47, 49, 55 і 90 вище).

96. Суд повторює, що держава-відповідач зобов'язана забезпечити найбільш відповідні з цього погляду процесуальні засоби і тим самим забезпечити користування всіма конвенційними правами, включно з правом, передбаченим у пункті 4 статті 5 Конвенції, на судовий контроль за дотриманням усіх вимог законності у зв'язку з триманням під вартою. Як видно з рішень, які Суд постановив у низці справ за пунктом 1 статті 6 Конвенції, є кілька можливих процедурних рішень, які в подібній ситуації дають змогу уникнути порушення вимоги про об'єктивну безсторонність (див. рішення у справах: «Сен-Марі проти Франції» (*Sainte-Marie v. France*) від 16 грудня 1992 року, серія A, № 253-A; «Сарайва ді Карвалью проти Португалії» (*Saraiva de Carvalho v. Portugal*) від 22 квітня 1994 року, серія A, № 286-B; «Фей проти Австрії» (*Fey v. Austria*) від 24 лютого 1993 року, серія A, № 255-A; «Нортєр проти Нідерландів» (*Nortier v. the Netherlands*) від 24 серпня 1993 року, серія A, № 267; та «Падовані проти Італії» (*Padovani v. Italy*) від 26 лютого 1993 року, серія A, № 257-B).

97. Вирішення питання щодо тримання обвинуваченого під вартою болгарський законодавець у Кримінально-процесуальному кодексі ввірив тому самому судді першої інстанції, який розглядає кримінальну справу по суті.

Незважаючи на це, лише той факт, що суддя, який розглядає справу по суті, виносив і рішення щодо тримання під вартою, сам по собі не дає підстав сумніватися в його безсторонності. Як правило, запитання, на які суддя має дати відповідь, приймаючи рішення щодо тримання під вартою, – це не ті самі питання, які мають першорядне значення для його остаточного рішення. Приймаючи ухвали щодо тримання під вартою та інші рішення з процедури до початку слухань, суддя дає загальну оцінку наявним даним, аби переконатися, що обвинувачення має, на перший погляд, достатні підстави для підозри; коли ж він постановляє рішення в кінці розгляду, то повинен оцінити, чи достатньо тих доказів, які були подані й обговорені в суді, для встановлення вини обвинуваченого. Не можна однаково ставитися до підозри і до офіційного встановлення вини (див., серед інших джерел, рішення у справі «Лутц проти Німеччини» (*Lutz v. Germany*) від 25 серпня 1987 року, серія A, № 123-A, с. 25–26, п. 62). Спонукати до іншого висновку можуть тільки особливі обставини

конкретної справи (див. рішення у справі «Хаусшильдт проти Данії» (*Hauschildt v. Denmark*) від 24 травня 1989 року, серія А, № 154).

98. Таким чином, Суд вважає, що прагнення влади забезпечити ефективні гарантії принципу безсторонності не може бути підставою для обмеження права заявитика, передбаченого пунктом 4 статті 5 Конвенції.

99. Окрім того, як і у справі Ніколової, суди — через передбачене статтею 152 Кримінально-процесуального кодексу перенесення тягаря доведення — не брали до уваги деякі доводи заявитика щодо ймовірної небезпеки його переховування, змовляння з метою перешкодити слідству або вчинення злочинів як невідповідні (див. пункти 43–47, 49 і 53 вище).

100. Отже, національні суди не забезпечили контролю за триманням заявитика під вартою тією мірою, як цього вимагає пункт 4 статті 5 Конвенції.

3. Гарантії змагальності процесу

101. Скарга заявитика на цій підставі стосувалася тільки провадження у Верховному суді. Забезпечення гарантій змагальності процесу у Пловдивському регіональному суді не оспорювалося.

102. Суд зауважує, що скарги заявитика на обґрунтованість тримання під вартою Верховний суд розглядав за зачиненими дверима, отримавши подання прокуратури з пропозицією відхилити ці скарги. Про ці подання заявитика не повідомляли, і він не мав змоги відповісти на них (див. пункти 49 і 52 вище).

103. Суд нагадує що пункт 4 статті 5 не зобов'язує Договірні держави запроваджувати другий рівень юрисдикції для розгляду клопотань про звільнення з-під варти. Разом з тим держава, яка запровадила таку систему, повинна у принципі надати особам, що перебувають під вартою, такі самі гарантії при оскарженні, що й у першій інстанції (див. рішення у справі «Тот проти Австрії» (*Toth v. Austria*) від 12 грудня 1991 року, серія А, № 224, с. 23, п. 84).

Суд, який розглядає скарги щодо тримання під вартою, зобов'язаний забезпечити гарантії судової процедури. Такий процес має бути змагальним і належним чином забезпечувати «рівність процесуальних засобів» сторін — обвинувача та особи, що перебуває під вартою (див. рішення у справах: «Вінтерверп проти Нідерландів» (*Winterwerp v. the Netherlands*) від 24 жовтня 1979 року, серія А, № 33, с. 24, п. 60; «Санчес-Райссе проти Швейцарії» (*Sanchez-Reisse v. Switzerland*) від 21 жовтня 1986 року, серія А, № 107; «Кампаніс проти Греції» (*Kampanis v. Greece*) від 13 липня 1995 року, серія А, № 318-В; Ніколової, згадуване вище, п. 63; та «Тжаска проти Польщі» (*Trzaska v. Poland*) від 11 липня 2000 року, № 25792/94, п. 78, неопубліковане).

104. Цілком очевидно, що в даній справі сторони процесу у Верховному суді не перебували в рівних умовах. Згідно з чинним (ще й до сьогодні) національним правом та усталеною практикою, органи обвинувачення користуються перевагою подавати суддям аргументи, які не доводять до відома заявитика. Отже, процес не мав змагального характеру.

heabkoi hajekho ninkashx cbirkib. Klipka padib perlojajipin cya' bjarabca ojepkari jokan (jnr. nyhkti 12 i 16 nme). Ule ojha ckratichic cupnhnac a (jnr. nyhkti 19 nme) i uo jeaki nepebni mik sactahamn gyin heo6xlihi, m66 (jnr. nyhkti 9 nme). Bih norojaxyterca 3 tpedjxehamn 663 bojikaha (jnr. nyhkti 9-11 nme). Bih norojaxyterca 3 tpedjxehamn

112. Kpim toro, Cya' 33ahae, uo nonpejhe poscijiyahha gyio noperjehe

hepmoi, athenaujhoi ta kacaujhoi icthaujin.

i 72 nme). Tlicia nonpejapo to poscijiyahha cupara gyia posrjavyta cyjom — fiktnhx mntnx jekrapauji otpmairi blukouyahha aruny (jnr. nyhkti 9 filipyrajin kipka chibognyrahenx, aki y uxapackkn' cho6i a jomotoro

Cya' norojaxyterca 3 ypaum y tom, uo cupara gyia bluhoco ckratihoi. Y hin

nyhkti 9 nme).

1993 poky in a knicb ihun' jehp uporo x poky, sainuaretpca blirkutin (jnr. an noarbaa nepioj, uo 6epetca jo ybar, 10 6epetca 1993 poky, 4 korbta tpmraio mojanmeue uab pokib i uab 3 mojanhoro micuji. Tintahna upo te,

111. Cya' 3avakye, uo noperjxehha y kmimihajipin cupari nponi saabnka cytteri hnhnkh, nshaja, uo nyhkti l crati 6 Kohrehui gyio nopyumehe.

110. Komici, barbuu jo ybari hanhobiiy ihopmauiu uo tpmraiotr npo-

heperiuu (kacaujo) gyio trakox nojalo i 3atpmoko.

109. Tpedjcrabnkh Ypaui nojanjinc ha cbi' noachennha uo tpmraiotr tpmahna saabnka niia bapto, joraijan, uo kionotahna saabnka uo

poky, harbit mica' jorobii Komici, man miche henpintycimi 3atpmunk.

108. Saabnkh tpedjxkybab, uo b nepioj i korbta 1998 poky jo 6epetca 1999 posymhoro ctoky... cyjom...»

«[Kokeh]... upn bctahorjehi ofphytorahtci... gyub-koro kmimihajiporo

blurnobiha actina nyhkti l crati 6 Kohrehui nepejgaae:

kmimihajipin cupari gyio 6emijictraho tpmajim.

107. Ctocohu uporo mojokehna saabnkh tpedjxkybab, uo noperjxehha y

II. CTBEPAKYBAHE NOYUMEHHA NYHKTI 1 CRATTI 6 KOHREHUI

106. 3 orijay ha uen nchobok, Cya', ak i Komici, he brakae sa nortpighe jocijukybar, in ua hejocokhaja nponetypa kohtpojuo gyia jilicheha 663 bojikaha (jnr. piuhha y cupari Hirojoro, raljyrahe nme, n. 65).

105. Cya' joxojinti nchobok, uo 6car cyjororo kohtpojuo sa tpmahna saabnka niia bapto he blurnobiha nmoram nyhkti 4 crati 5 Kohrehui, a tpmahna saabnkh y Bepxobomy cyji he 3age3enevaybab rotopham pirohoci nponocy-

ajiphnx sacogib. Otre, ue mojokehna gyio nopyumehe.

на тих свідків, які не з'являлися без вагомих причин, та звертаючись по допомогу до поліції для забезпечення їхньої явки (див. пункти 15, 28 і 31 вище).

113. Проте Суд відзначає, що регіональний суд багато разів відкладав розгляд справи.

Цей суд відповідальний за деякі затримки, бо не оголошував дати наступних слухань у відкритому засіданні (див. пункт 23 вище), а одного разу забув викликати свідків через недогляд канцелярії (див. пункт 30 вище).

І, що надзвичайно важливо, мали місце тривалі перерви між слуханнями у травні та жовтні 1994 року, листопаді 1994 року та 19 квітня 1995 року (день, на який було призначено поновлення розгляду справи), а також між датами двох чергових засідань — 21 вересня 1995 року і 12 січня 1996 року. Підготовка експертіз та інших процедур зайняла лише частину часу, що спливав (див. пункти 14, наприкінці, та 19).

114. З огляду на це, Суд погоджується з Комісією в тому, що Пловдивський регіональний суд спричиняв довгі перерви без достатніх підстав. Після березня 1996 року він, щоправда, почав діяти активніше (див. пункти 23–29 вище), проте на той час уже встигли накопичитися надмірні затримки.

115. Затримки також були спричинені переданням матеріалів справи в Софію, де Верховний суд розглядав скарги щодо тримання під вартою. Щоразу матеріали справи були відсутні в суді першої інстанції десь протягом місяця, крім одного випадку наприкінці 1996 року (див. пункти 13, 14, 17, 20, 25 і 28 вище). Хоча розгляд цих скарг і потребував часу, національні органи повинні були організувати цей процес оптимальніше і скоротити затримки.

116. Крім того, Суд зауважує, що дуже значні затримки пов'язані зі станом здоров'я головуючого судді та судових засідателів. З цієї причини було перенесено засідання, призначенні на 19 квітня 1995 року, 9 червня 1995 року та 12 січня 1996 року, і, зрештою, довелося розгляд справи починати знову (див. пункти 18, 21, 22 і 26 вище). Як наслідок, було втрачено рік і десять місяців від початку розгляду до січня 1996 року.

Суд не може погодитися з доводами Уряду, що всі ці затримки були неминучі. При найменшого перенесення можна було уникнути, призначивши суддю з додаткового складу. Крім того, той факт, що національне законодавство — як його тлумачили представники Уряду у відповідних поясненнях — передбачало участі лише одного судді з додаткового складу, не звільняє національні органи від їхніх зобов'язань за Конвенцією. Одне з цих зобов'язань — забезпечення можливості користуватися правами, передбаченими пунктом 1 статті 6 Конвенції, за допомогою законодавчих або інших засобів.

117. На апеляційному етапі провадження від часу подання скарги заявника стосовно вироку та покарання в лютому 1997 року і призначенням слухання на вересень 1997 року минуло сім місяців. Ще одна затримка, викликана

перенесенням цього засідання на січень 1998 року, була наслідком дій прокурора, який завчасно не заявив про свій самовідвід, що не дало змоги призначити йому заміну (див. пункт 34 вище).

Відповіальність за перенесення слухання в касаційному суді, призначеного на 10 червня 1998 року, лежить на заявникові. Однак після того це слухання відбулося аж через шість місяців (у грудні 1998 року), без наведення жодних причин, з яких його не можна було провести раніше (див. пункти 37 і 38 вище).

118. Керуючись критеріями, сформованими в його прецедентній практиці, та з огляду на згадані вище факти, Суд доходить висновку, що кримінальна справа проти заявитика не була розглянута упродовж «розумного строку» в розумінні пункту 1 статті 6 Конвенції.

Відповідно, це положення було порушене.

IV. ЗАСТОСОВНІСТЬ СТАТТІ 41 КОНВЕНЦІЇ

119. Стаття 41 Конвенції передбачає:

«Якщо Суд встановлює порушення Конвенції або протоколів до неї і якщо внутрішнє право відповідної Високої Договірної Сторони передбачає лише часткову компенсацію, Суд, у разі необхідності, надає потерпілій стороні справедливу сatisфакцію».

A. Шкода

120. Заявник вимагав 142 999 французьких франків компенсації за нематеріальну шкоду.

121. Уряд стверджував, що на підставі статті 362 Кримінально-процесуального кодексу заявник, у тому разі якщо Суд встановить порушення Конвенції, отримує право клопотати про відновлення його кримінальної справи. Тому він не вичерпав усіх національних засобів правового захисту.

На думку Уряду, самого визнання порушення було б досить, якщо, зокрема, взяти до уваги той факт, що заявник також спричинив затримки у кримінальному провадженні.

В іншому ж разі вимога заявитика є надмірною, цілком достатньою була б сума 5 500 французьких франків. Суд має зважити на економічне становище в Болгарії і як підставу для своїх розрахунків використовувати розмір мінімальної місячної зарплати у відповідній країні. Будь-який інший підхід заохочуватиме до зловживання страсбурзьким механізмом і живитиме формування негативної громадської думки про Суд. Уряд підкреслив, що від 1 січня 2000 року Кримінально-процесуальний кодекс, завдяки важливій реформі, відповідає Конвенції.

122. Заявник охарактеризував як явно необґрунтовану пропозицію Уряду клопотати про відновлення кримінального провадження. З огляду на обста-

вини, що склалися, це було юридично неможливим і в будь-якому разі не мало зв'язку з питанням про справедливу сatisфакцію за той час, який він провів під вартою, і за тривалість кримінального провадження в його справі.

Заявник також відреагував на розлогі пояснення Уряду щодо економічного становища в Болгарії та ймовірної небезпеки зловживань страсбурзькою системою. Він висловив критичні зауваження на адресу Уряду за те, що він мало зробив для вдосконалення національного права та практики, і запропонував йому краще дбати про захист прав людини в країні, а не намагатися мінімізувати наслідки такої бездіяльності, закликаючи Суд з розумінням поставитися до економічного становища в країні.

Заявник спростував подання Уряду щодо економічних критеріїв при визначенні розмірів справедливої сatisфакції, запропонувавши інший підхід. Він послався на нещодавні зміни до Кримінального кодексу, якими встановлено, що образа державної посадової особи та наклеп на неї є правопорушенням, який карається штрафом до 15 000 нових болгарських левів (50 588 французьких франків). Криміналізація наклепу мала на меті захистити честь і гідність особи. Отож законодавець вирішив, що образа честі й гідності державного посадовця є, незважаючи на економічне становище в країні, підставою для стягнення понад 50 000 французьких франків. Порушення права заявитика на особисту свободу — одного з фундаментальних прав людини — має оцінюватися пропорційно до «ціни», яку Уряд встановив за неспокійне життя державних чиновників.

123. Щодо заперечення Уряду з посиланням на статтю 362 Кримінально-процесуального кодексу, то Суд повторює, що стаття 41 Конвенції не вимагає від заявників повторного вичерпання національних засобів правового захисту, для того щоб одержати справедливу сatisфакцію, якщо вони безуспішно цього прагнули у зв'язку з основною скаргою. Формулювання відповідного положення — у частині, в якій згадано про можливість компенсації на підставі національного права, — встановлює принцип, що зачіпає саму суть питання про справедливу сatisфакцію (див. рішення у справі (справедлива сatisфакція) «Де Вільде, Оомс і Версип проти Бельгії» (*De Wilde, Ooms and Versyp v. Belgium*) від 10 березня 1972 року, серія A, № 14, п. 16).

У зв'язку з цим Суд вважає, що Уряд не зумів пояснити, як поновлення кримінального провадження — якщо воно взагалі можливе — забезпечило б *restitutio in integrum* порушень Конвенції, встановлених у цій справі.

124. Посилаючись на свою практику (див. рішення у справах: «Луканов проти Болгарії» (*Lukanov v. Bulgaria*) від 10 березня 1997 року, *Reports* 1997-II, п. 56; «Асьонов та інші проти Болгарії» (*Assenov and Others v. Bulgaria*) від 28 жовтня 1998 року, *Reports* 1998-VIII, п. 176–178; «Ніколова проти Болгарії» [GC], № 31195/96, п. 79, ECHR 1999-II; «Єчюс проти Литви», згадуване вище, п. 109; «Пунзельт проти Чеської Республіки» (*Punzelt v. the Czech Republic*) від 25 квітня 2000 року, № 31315/96, неопубліковане; «Граусліс проти Литви», згадуване вище; «Мусял проти Польщі» (*Musial v. Poland*), № 24557/94, ECHR

1999-II; «Сабер Бен Алі проти Мальти» (*Sabeur Ben Ali v. Malta*), № 35892/97; і «Варбанов проти Болгарії» (*Varbanov v. Bulgaria*), № 31365/98, п. 67, ECHR 2000-X) та керуючись принципом справедливості, Суд присуджує загальну суму 6 000 болгарських левів як компенсацію за нематеріальну шкоду, пов'язану з порушеннями Конвенції, встановленими у цій справі.

В. Судові витрати

125. Заявник вимагав 8 735 американських доларів за 215 годин роботи зі справою при провадженні в Комісії та Суді, а також 1 229,50 американського долара — за переклад, дорожні та поштові витрати. Загальна сума, на яку було заявлено вимогу, становила приблизно 21 600 болгарських левів.

126. Уряд, докладно проаналізувавши докази, подані заявником на підтвердження своїх вимог, дійшов висновку, що кількість зазначених годин була перебільщена, і стверджував, що не всі поштові квитанції чітко вказують на те, що відправлені листи стосувалися даної справи: два з них фактично містили посилання на іншу справу. Крім того, жодного відшкодування не належить присуджувати за листи, які надсилалися в організацію «Інтерайтс» (*Interights*) у Лондоні, оскільки заявник не доручав своєму адвокатові встановлювати контакт з іноземними консультантами.

Щодо розміру гонорарів, то Уряд стверджував, що адвокат, вимагаючи від свого клієнта 40–50 американських доларів за годину, порушив етичні та юридичні норми, бо, відповідно до Закону про адвокатуру (*Law on the Bar*), адвокати повинні мати високі моральні якості і надавати особам у скруті безоплатну правову допомогу. Крім того, відшкодовувати витрати на гонорари адвокатові не можна, коли немає доказів того, що заявник не тільки погодився заплатити їх адвокатові, а й справді заплатив їх.

На підставі наведеного вище, Уряд констатував, що представник заявника діяв недобросовісно і допустив зловживання процедурою в Суді з метою самозбагачення.

127. Адвокат заявника протестував проти особистих нападок, що містилися в поданнях Уряду. Він перепросив за те, що помилково включив дві квитанції, які стосувалися іншої справи, і підтвердив, що всі інші витрати були фактичними і необхідними. Він обстоював свою шкалу гонорарних ставок як обґрунтовану і посилався на суму, присуджену у справі Ніколової (згадуваній вище), яка, на його думку, була менш складною.

128. Суд вважає, що суму вимоги слід зменшити, з огляду на те що деякі скарги заявника Комісія визнала неприйнятними (див. пункти 3 і 4 вище).

Він відхиляє претензії Уряду щодо неетичної поведінки адвоката заявитика.

Покладаючись на свою прецедентну практику та керуючись принципом справедливості, він присуджує 10 000 болгарських левів як відшкодування витрат на провадження в Комісії та Суді.

С. Відсотки у разі несвоєчасної сплати

129. Відповідно до наявної в Суду інформації, розмір встановленої законом відсоткової ставки, чинної в Болгарії на момент ухвалення цього рішення, становить 14.5 % на рік.

НА ЦИХ ПІДСТАВАХ СУД

1. *Постановляє* одноголосно, що було порушене пункт 3 статті 5 Конвенції.
 2. *Постановляє* одноголосно, що було порушене пункт 4 статті 5 Конвенції.
 3. *Постановляє*, шістьма голосами проти одного, що було порушене пункт 1 статті 6 Конвенції.
 4. *Постановляє* одноголосно,
 - а) що протягом трьох місяців держава-відповідач повинна виплатити заявниківі такі суми:
 - (i) 6 000 (шість тисяч) болгарських левів як компенсацію за нематеріальну шкоду;
 - (ii) 10 000 (десять тисяч) болгарських левів як відшкодування судових витрат;
 - б) що зі спливом зазначених вище трьох місяців і до остаточного розрахунку на названі суми нараховуватимуться відсотки в розмірі 14,5 % річних;
 5. *Відхиляє* одноголосно решту вимог заявника щодо справедливої сatisфакції.

Учинено англійською і французькою мовами та повідомлено у письмовій формі 26 липня 2001 року, відповідно до пунктів 2 і 3 правила 77 Регламенту Суду.

Підпис: Антоніо Пастор Рідруехо,
 Голова Суду

Підпис: Венсан Берже,
Секретар Суду

Відповідно до пункту 2 статті 45 Конвенції та пункту 2 правила 74 Регламенту Суду, до цього рішення додано окрему думку пані Важич, яка частково не збігається з позицією більшості.

Парафовано: В. Б.

Парафовано: А. П. Р.

**ДУМКА СУДДІ ВАЖИЧ,
ЯКА ЧАСТКОВО НЕ ЗБІГАЄТЬСЯ З ПОЗИЦІЮ БІЛЬШОСТІ**

Разом із більшістю складу Суду я голосувала за визнання порушення пунктів 3 і 4 статті 5 Конвенції у цій справі. На жаль, я не можу поділити його думку щодо порушення пункту 1 статті 6 Конвенції, а саме — що кримінальну справу проти заявника не було розглянуто впродовж «розумного строку».

Обставини справи такі:

Провадження щодо п. Ілійкова у першій інстанції розпочалося 4 жовтня 1993 року, в день його арешту, або ж 10 вересня 1993 року, або в якийсь інший день 1993 року (див. пункти 9 і 111 рішення) і тривало до 31 січня 1997 року, коли було винесено вирок (пункт 33).

10 лютого 1997 року заявник подав скаргу, і 18 березня 1998 року Вищий касаційний суд залишив без зміни обвинувальний вирок і покарання стосовно нього (пункт 34). 22 червня 1998 року заявник подав клопотання про перегляд справи (пункт 37). Своїм рішенням від 22 березня 1999 року Вищий касаційний суд відхилив клопотання заявителя (пункт 38).

Таким чином, загальна тривалість провадження у кримінальній справі проти заявителя в усіх трьох інстанціях становила не більше як п'ять років і три з половиною місяці (без урахування приблизно трьох місяців, за який Уряд відповідальності не ніс, тобто від дня ухвалення рішення Вищого касаційного суду 18 березня 1998 року і до 22 червня 1998 року, коли заявителя подав касаційну скаргу (пункти 34–38)).

На мою думку, це фактично доводить, що справу проти заявителя — якщо взяти до уваги критерії, які Суд встановив у своїй практиці, зокрема щодо складності справи, і той факт, що деякі затримки аж ніяк не можна поставити за вину органам влади (пункт 112), — було розглянуто упродовж «розумного строку» в значенні пункту 1 статті 6 Конвенції.